

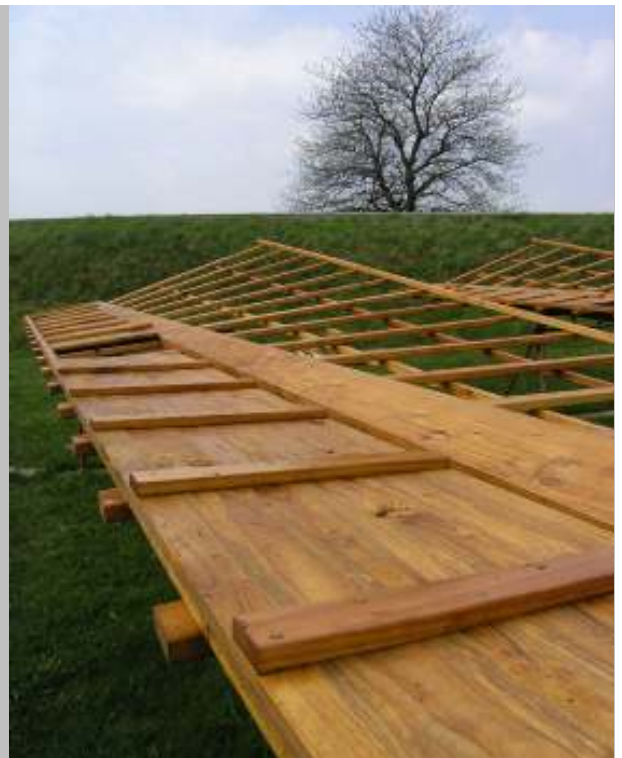

2009:35

Övraby mölla - utbyte av vingar

Antikvarisk kontroll, 2009

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2009:35

Övraby mölla

- utbyte av vingar

Antikvarisk kontroll, 2009
Övraby socken, 1172
Tomelilla kommun
Skåne län

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2009 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2009:35
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Författaren
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

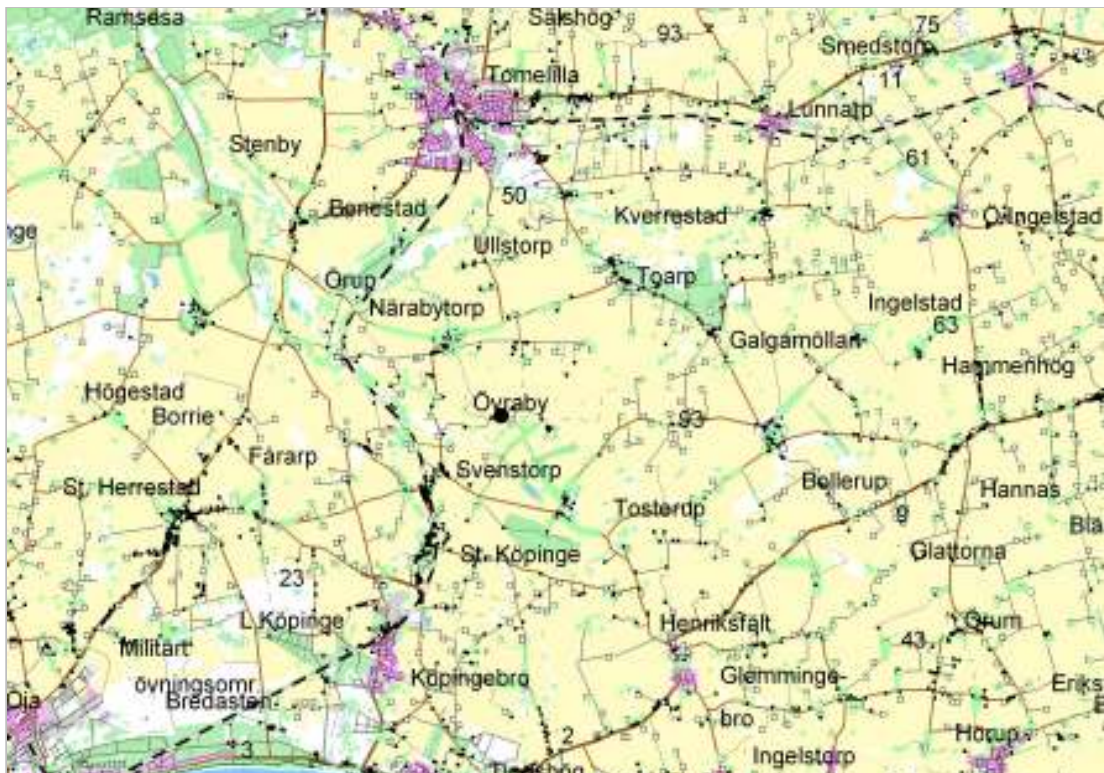
Övraby mölla – utbyte av vingar

Innehåll

Inledning	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa uppgifter	6
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	6
Föreningens förmedlande insatser	7
Skador i åskvädret 2007	8
Utförda åtgärder	9
Vingar	9
Vingbalk och baksadling	9
Segelkrokar och kilar	9
Stormluckor	10
Ytbehandling av timmer- och snickeriarbeten	10
Klamrar	10
Ytbehandling av klamrar	12
Montering av vingar	12
Avvikelser från handlingarna	13
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	14
Iakttagelser under restaureringen	15
Källor	16
Tryckta källor	16
Informanter	16
Hemsidor	16

Övraby mölla ligger i Tomelilla kommun.

Övraby mölla ligger omkring 5 km söder om Tomelilla och omkring 1 mil nordost om Ystad.

Övraby mölla i samband med det första byggmötet tillsammans med den antikvariska kontrollanten.

Inledning

Den antikvariska kontrollen av åtgärderna på Övraby mölla är utförd av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne på uppdrag av Föreningen Övraby mölla. Eftersom möllan är byggnadsminne sedan 1976 ställer Länsstyrelsen krav på att arbetena med att byta det skadade vingparet utförs under antikvarisk medverkan. Dokumentationen består av foton, minnesanteckningar från byggmöten och iakttagelser på plats. Den antikvariska kontrollen har gjorts av byggnadsantikvarie Helene Stalin Åkesson.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Åtgärderna omfattar i huvudsak utbyte av det skadade vingparet tillika den skadade vingbjälken med tillhörande baksadling. I föreningens ansökan om att få byta vingarna sökte man även om lov att tillverka de nya vingarna av lärk istället för som tidigare av ek. Detta med anledning av att man ville minska vingarnas vikt med omkring 300 kg, eftersom det hade uppstått sättningar i vridkransen vilka i sin tur hade orsakat sprickbildningar i kuggsegmenten. Föreningens ansökan beviljades av Länsstyrelsen. Ett viktigt påpekande i Länsstyrelsens tillståndsbeslut var dock att befintliga klamrar skulle återanvändas. Så har också skett men då antalet klamrar inte var komplett, har entreprenören måst komplettera med nytillverkade.

Möllebostaden representerar en viktig del av kulturmiljön kring möllan. Bostaden hyrs ut under sommarhalvåret.

Administrativa uppgifter

Objekt	Övraby mölla, Övraby 7:2
Socken	Övraby socken
Kommun	Tomelilla kommun
Länsstyrelsens beslut	432-55237-07
Regionmuseets dnr	K12.20-385-07
Byggherre/beställare	Föreningen Övraby mölla
Entreprenör:	Rögla Bygg & Snickeri AB
Antikvarisk kontrollant	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne genom byggnadsantikvarie Helene Stalin Åkesson
Byggnadstid	2009-04-15 - 2009-05-05
Slutbesiktning	2009-05-05

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Övraby mölla uppfördes 1887. I kulturmiljön kring möllan ingår också möllebostad samt en mindre ekonomibyggnad. Ur historiskt perspektiv har möllan en särställning i förhållande till övriga skånska möllor, då Övraby mölla är den som var i drift allra längst. Här malde man mjöl på kommersiell basis fram till 1974. Historien skiljer sig från flera andra möllor på ytterligare en punkt, nämligen att Föreningen Övraby mölla bildades år 1975, vilket gjorde att man kunde ta över möllan i direkt anslutning till att produktionen lades ner.

Entreprenören håller upp en äldre klammer.

Genom att möllan aldrig lämnades för fädot, har föreningens medlemmar fångat upp en betydande del av möllans autenticitet. Föreningen har sedan man tog över möllan svarat för flera restaureringsinsatser samt kontinuerligt underhåll. 1976 lät föreningen tillverka ett nytt vingpar och tio år senare var det dags att även byta ut det andra vingparet.

Övraby mölla byggnadsminnesförklarades den 10 maj 1975. Övraby mölla ingår dessutom i Länsstyrelsens kulturmiljöprogram för Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne. Där utgör Övraby mölla en del av det område som rubriceras som Högestad – Östra Ingelstad. Man lyfter särskilt fram möllans betydelse för landskapsbilden och att den vittnar om traktens långa historia inom spannmålsproduktionen.

Föreningens förmedlande insatser

Utöver det praktiska arbetet med möllan svarar föreningen för flera, årligen återkommande, förmedlande insatser. Här kan nämnas tre mölledagar. Den första mölledagen äger rum den 24 maj och samordnas med andra arrangemang i trakten. Under den andra mölledagen, den 5 juli, ingår Övraby mölla som en av alla öppna möllor under Möllornas Dag. Den 2 augusti arrangeras ännu en mölledag av Föreningen Övraby mölla. Utöver dessa arrangemang firas även midsommar i anslutning till möllan. Under årets övriga dagar visas möllan enligt överenskomelse med föreningen.

Nyttillverkad vingbalk och tillhörande baksadling.

Vingar med stormluckor på tork efter att strykning med linolja, träjära och balsamterpentin.

Kulturmiljön kring möllan går också att bevista som boende i möllebostaden, då den byggnaden hyrs ut för sommarboende. Sedan ett par år tillbaka föreningen låtit installera larm i anläggningen, vilket hittills har visat på gott resultat – möllan har lämnats ifred.

Skador i åskvädret 2007

De aktuella åtgärderna, utbyte av vingar, har gjort med anledning av det åskväder som drog fram natten mellan 28 och 29 maj år 2007. Blixten slog ner i Övraby mölla och orsakade omfattande sprickor i vingarna. Från vingbjälken flög stora flisor. I samband med att man började undersöka hur de nya vingarna borde utformas, tittade föreningen bland annat på så kallade självseglande vingar. Anledningen till detta var att vindrosetten, som nu sitter på möllan, ursprungligen utformades för just självseglande vingar.

För att söka med kunskap inom området självsegling och självsegling på Övraby mölla i synnerhet, kontaktade byggnadsantikvarie Henrik Borg, Regionmuseet Kristianstad, Terje Granberg. Granberg la då sluthanden vid sin bok Hättkvarnar i sydöstra Skåne, där självsegling utgör ett eget kapitel. Borg bedömde självsegling som en teknikhistoriskt intressant insats men såg samtidigt nackdelar i form av ökade kostnader vid tillverkningen samt ett mer komplicerat och tidkrävande underhåll. Skadorna blev ett försäkringsärende och mot bakgrund av den diskussion man hade under 2007, har föreningen valt att låta tillverka det nya vingparet med 1976 års vingar som förlaga. Detta har även Länsstyrelsen godkänt.

Segelkrokar i väntan på montering på vingarna.

Utförda åtgärder

Vingar

De nytillverkade vingarna har gjorts i lärk. Modellen har använt 1970-talets vingar som utgångspunkt. Till skillnad från de vingar som skadade i åskvädret och som var tillverkade på 1980-talet, har de nya vingarna en mer framträdande ”korg”.

Vingbalk och baksadling

Även till vingbalken har man utgått från 1970-talets vingar och tillhörande vingbalk. Beträffande baksadlingen har den till skillnad från 1970-talets dito gjorts något längre. Här har entreprenören istället utgått från ett för många möllor klassiskt mått. Anledningen till detta beslut beror på att man bedömt det som mer hållbart i förhållande till vingarnas storlek.

Segelkrokar och kilar

Till arbetet med vingarna hör också framtagande av små detaljer, vilka är nog så viktiga för vingarna som helhet. Hit hör segelkrok och kil, vilka även de är tillverkade i lärk. Varje krok är omsorgsfullt tillsågad och därefter putsad för att få en mjuk yta. Krokarna monteras sedan på vingarna, för att där kunna användas som fästen för seglen.

Kilarna har likaså fått sin omsorg och används för att stabilisera vingarna vid infästningen.

Nyttillverkade klamrar innan de åtgärdades och fick en kulturhistoriskt mer anpassad ytbehandling, i form av blästring och därefter målning med svart, äkta linoljafärg.

Stormluckor

Vingarna har även fått nya stormluckor. De är i likhet med vingarna i övrigt tillverkade i lärk. Två av totalt tre stormluckor per vinge, har monterats. Den tredje stormluckan sätter man på först då möllan ska köras.

Ytbehandling av timmer- och snickeriarbeten

Alla timmer- och snickeriarbeten har strukits i två omgångar. Till den första strykningen har använts 50 % rå linolja och 50 % balsamterpentin. Den andra strykningen utgörs av en blandning av rå linolja, balsamterpentin och trätjära i tre lika stora delar. Resultatet blir ett gott skydd för träet samt en gyllene yta. I jämförelse med befintliga vingar samt anslutande snickerier kommer de nya vingarna, vingbalken och baksadlingen att vara väsentligt ljusare. Ytskikten mörknar dock med tiden, vilket innebär att vingarna successivt smälter bättre in med övriga detaljer på möllan.

Klamrar

I samband med att de skadade vingarna togs ner samlade man in klamrarna. Dessvärre var antalet då inte komplett. Huruvida klamrar har försvunnit vid nedmonteringen eller redan vid blixtnedslagen är ovisst. Det stod dock klart att klamrarna behövde kompletteras. Eftersom den nya vingbalken inte utgick från dimensionerna på 1980-talets vingbalk passade befintliga klamrar inte. Istället lät entreprenören nyttillverka samtliga klamrar i dimensioner som nådde om den nya vingbalken. Varken föreningen eller entreprenören hade därför tänkt använda de äldre klamrarna.

I samband med byggmötet den 22 april besökte den antikvariska kontrollanten också entreprenörens verkstad, för att titta på vingar, vingbalk, baksadling och klamrar. Då tog man fram både de nyttillverkade klamrarna och de äldre. De äldre klamrarna var visserligen inte breda nog för att nå om. Att anpassa dem var dock inte någon omöjlig uppgift.

En av de äldre klamrarna provas på vingbalken, för att ta reda på hur avpassningen kan lösas.

Entreprenören lovade att göra det och att använda de äldre klamrarna till den ena vingen. De nytillverkade klamrarna hade i jämförelse med de äldre ett platt uttryck, då de är tillverkade i järnplåt som bockats på industriell väg. Vidare var dessa klamrar sprutmålade i svart, dock ej linoljefärg.

Träkilar till fastsättning och finjustering av vingarna i axeln.

De äldre klamrarna är smidda och har därigenom ett levande uttryck. Dessutom har de tidigare antingen målats med svart, äkta linoljefärg eller strukits med en rostskyddande olja. För att uppnå ett bra slutresultat beslutade den antikvariska kontrollanten att entreprenören även skulle anpassa de nytillverkade klamrarna. Anpassningen bestod i att blåstra bort den sprutmålade ytan och att därefter om möjligt ge plåten en bearbetad yta.

Ytbehandling av klamrar

För att även få liv i den målade ytan och för att få ett gemensamt uttryck hos såväl nya som gamla klamrar beslutades att samtliga skulle penselstrykas med svart, äkta linoljefärg.

Montering av vingar

Monteringen av vingarna skedde den 27 april. Först lades baksadlingen, vingbalken och en av vingspetsarna samman. Dessa bultades samman med hjälp av 24 mm rostfri bult. Därefter monterades tre stycken klamrar. Vingbalken med baksadlingen och ena vingen lyftes sedan upp för att monteras i axeln genom järnkrysset. Vid fastsättningen användes träkilar. Den andra vingspetsen sätts fast på samma sätt. Avslutningsvis monterades även stormluckorna på vingarna.

Övraby mölla efter att de nya vingarna har monterats.

Avvikelser från handlingarna

I Länsstyrelsens tillståndsbeslut står att Föreningen Övraby mölla ansvarar för att kontakta Regionmuseets antikvariska kontrollant minst tre veckor innan arbetena ska påbörjas. Tyvärr missade föreningen detta och Regionmuseet fick, i samband med ett uppsökande samtal inför årets antikvariska kontroller, besked om att vingarna redan var tillverkade. Den 22 april hölls ett byggmöte, vilket från Regionmuseets sida är att betrakta som ett inledande byggmöte, det tillfälle då den antikvariska kontrollanten också introducerar hantverkaren i de antikvariska spörsmålen kring de aktuella åtgärderna. Vid detta möte närvarade föreningens ordförande Bo Larsson samt entreprenören Bengt Persson på Röglä Bygg & Snickerier AB.

Regionmuseets ambition är inte att peka på felaktigheter i föreningens hantering av ärendet. Museets roll är istället att tillse att Länsstyrelsens beslut genomförs. Små förändringar kan om de blir många förändra hela uttrycket hos en byggnad. Därför är anpassningen av klamrar så betydelsefull. Varje del i möllan bidrar till helheten i byggnadsminnet Övraby mölla.

De nytillverkade klamrarna harmonierar, efter den förändrade ytbehandlingen, väl med de äldre klamrarna.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Trots att Regionmuseet har kommit in sent i arbetet med vingarna, anser den antikvariska kontrollanten att resultatet har blivit bra. Arbetet är utfört med gott hantverksskunnande och entreprenören har varit lyhörd inför museets synpunkter.

Övraby mölla representerar en uppskattad kulturmiljö. I samband med slutbesiktningen fanns två tyska cykelturister på plats.

Klart framgår dock att framförallt föreningen, men i viss mån även entreprenören, borde ha satt sig in mer i vad det innebär att arbeta med ett byggnadsminne och vilka krav som ställs på dem som gör det. Regionmuseet rekommenderar därför Föreningen Övraby mölla att återkomma till de allmänna riktlinjer som finns avseende byggnadsminnen men också till de skräddarsydda skyddsföreskrifter som är kopplade till byggnadsminnet Övraby mölla. Genom att hålla dessa texter aktuella, får de som är engagerade i möllans underhåll en bra grundkunskap. Detta gäller dels vad som förväntas i form av löpande underhåll men också vilka möjligheter till hjälp som finns att få eftersom Övraby mölla är ett byggnadsminne.

Iakttagelser under restaureringen

Mot bakgrund av att Regionmuseet inte gavs möjlighet att följa arbetena från början, finns risken att vi kan ha missat att göra vissa iakttagelser. Klart är emellertid att uppdragsgivarens/beställarens skyldighet att kontakta antikvarisk kontrollant inte nog kan poängteras. Betydelsen av att i tid underrätta det museum eller motsvarande som finns angivet i Länsstyrelsens beslut, besparar såväl uppdragsgivaren som entreprenören onödigt arbete i efterhand.

Uppdragsgivaren kan, med hänvisning till Länsstyrelsens krav om antikvarisk medverkan, bli tvungen att tillse så att ett eller flera moment i en restaurering görs om, utifall att Regionmuseet finner att tillvägagångssättet inte överensstämmer med Länsstyrelsens beslut.

I det här fallet har klamrarna delvis fått göras om. Istället för att endast använda nytillverkade klamrar, har man efter den antikvariska kontrollantens påpekanden fått restaurera befintliga, äldre klamrar samt anpassa de klamrar som var nytillverkade i enlighet med de ursprungliga.

Källor

Tryckta källor

Granberg, Terje: *Hättkvarnar i sydöstra Skåne*, Illugraphic, 2008.

Johansson, Carita: *Skånska möllor – väderkvarnar i Skåne*, eget förlag, 2003.

Informanter

Bo Larsson, Ordförande i Föreningen Övraby mölla

Bengt Persson, Rögla Bygg

Hemsidor

<http://biphome.spray.se/mollan/skanska.html>, Föreningen skånska möllor, 2009-04-28

http://www.lansstyrelsen.se/skane/amnen/Kulturmiljo/Byggnadsminnen_och_byggnadsvard/, 2009-04-28

<http://www.ottossonfarg.com/>, 2009-04-28

Lund 2009-05-22

Helene Stalin Åkesson

Regionmuseets rapportserie 2009

Kulturmiljö

1. Bröddarps mölla, Västra Ingelstads sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2008
2. Fjälstorps småskola, - restaurering av uthus, Brunnby sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
3. Gamlegård – fasadrestaurering, Helsingborgs stad, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
4. Hajen 13, Höganäs sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
5. Täckarehuset – restaurering av två jordkällare, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
6. Gravarna i Askgården – i skuggan av Flyinge kungsgård, Södra Sandby sn, FU, Helene Wilhelmson, 2002
7. Åter på Hammar 9:21, Nosaby sn, FU, Anders Edring 2009
8. Ruveröds kvarn – rekonstruktion av dämme och kvarnlucka, Riseberga sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2008
9. Renovering av balkonger på Tranchellska huset, AK, Mia Jungskär 2008
10. Hovdala slott huvudbyggnaden – dokumentation i samband med fasadrenovering, Brönnestads sn, BAD, Kristina Nilén, 2007
11. Hovdala slott hus D – invändig restaurering av ”Noras fåfänga”, Brönnestads sn, AK & BD, Kristina Nilén, 2007-2008
12. Krageholms mölla – i ny papp, Sövestads sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
13. Skånbergs mölla – renovering av hättan, Gladsax sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
14. Kvihusa 1:2 – åtgärder på tak till ekonomibyggnad, Eljaröd sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
15. Boplatser och en grav vid Norreskog, Ivetofta sn, FU, Tony Björk, 2008
16. Dunderbacken. Arkeologisk forskningsundersökning inom ärkebiskopsborgen i Åhus, Johan Dahlé, 2008
17. Stångby kyrka, invändig restaurering och mögelsanering, Stångby sn, AK, Petter Jansson 2007-2008
18. Lövestads kyrka, utvändigt renovering, Lövestads sn, AK, Petter Jansson 2008
19. Öja kyrka, utvändigt renovering, Öja sn, AK, Petter Jansson 2008
20. Östra Vemmenhögs kyrka, renovering av tak, Östra Vemmenhögs sn, AK, Petter Jansson 2008
21. Näs kyrka, fasader och tak, Trollenäs sn, AK, Petter Jansson 2008
22. Att flytta en gravsten – Torben Billes gravsten i Lunds domkyrka, Lunds sn, AK, Petter Jansson 2008-2009
23. Cement, järn och berg, Södra Mellby sn, FU/SÖ, Bertil Helgesson 2008
24. Tobaksprojektet 2008, projektrapport, Jimmy Juhlin Alftberg med bidrag av Åsa Jakobsson, 2009
25. Frillestads kyrka – utvändigt renovering, Frillestads sn, AK, Heikki Ranta 2008
26. Norra Rörums kyrka – nyläggning av spåntak, Norra Rörums sn, AK, Heikki Ranta 2008
27. Schaktning vid Bosjö kloster kyrka, Bosjö sn, FU, Jan Kockum 2009
28. Glimmebodagården – omläggning av två takstån, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2008
29. Glimmebodagården – restaurering av fönster och dörrar, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2008
30. Loshults kyrkas orgelfasad, Loshults sn, AK, Lotta Eriksson, 2009
31. Fjärrvärme i Åhus, Åhus sn, FU, Jan Kockum och Catherine Svensson, 2001-2002
32. Yxor och brunnar i Härlöv, Kristianstad, SU, Tony Björk & Helene Wilhelmson, 2008
33. Harlösa kyrka, Relikskrin? & byggnadslämningar, schaktningsövervakning, 2006, Harlösa sn, Johan Dahlé
34. Skepparslövs kyrka - absidarbeten, Skepparslöv sn, AK, Jimmy Juhlin Alftberg, 2009
35. Övraby mölla - utbyte av vingor, Övraby socken, AK, Helene Stalin Åkesson, 2009

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

